

dr hab. Kazimierz Michał Ujazdowski
prof. nadzw. Uniwersytetu Łódzkiego
Katedra Doktryn Polityczno-Prawnych
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Łódzki

Łódź, dn. 06.06. 2018 r.

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Anny Kiełczawy

„U początków koncepcji państwa generała Charles'a de Gaulle'a”

Warszawa 2018 r.

I.

Przedmiotem rozprawy doktorskiej Pani mgr Anny Kiełczawy są początki koncepcji państwa w myśli generała Charles'a De Gaulle'a, a szczególnym przedmiotem analizy czynniki, które wpłynęły na ich ukształtowanie w okresie dojrzewania do samodzielnej roli politycznej. Autorka formułuje zasadniczą tezę rozprawy, w myśl której już w pracach opublikowanych w okresie międzywojennym, De Gaulle przedstawił podstawowe idee myśli o państwie, na czele z koncepcją silnej głowy państwa jako neutralnego arbitra. Ponadto Pani mgr Anna Kiełczawa zajmuje się polskimi inspiracjami twórcy V Republiki i porównuje jego poglądy i decyzje w sprawach ustrojowych z myślą Constanta i Schmitta. Zajmuje się także projektami konstytucji Państwa Vichy i konfrontuje je z Konstytucją V Republiki. Struktura pracy odpowiada założeniom badawczym Autorki. Rozdział 1 poświęcony jest młodości De Gaulle'a, wpływowi rodziny, wybitnych twórców i ruchów chrześcijańskich na kształtowanie się jego tożsamości ideowej. Przedmiotem rozdziału 2 kluczowego dla tezy rozprawy, jest analiza myślenia o państwie obecnym w pismach opublikowanych przez De Gaulle'a przed 1940 rokiem. Kolejny 3 rozdział dotyczy wpływu marszałka Piłsudskiego na przyszłego prezydenta Francji. Ostatni rozdział „Antagonizmy i powiązania” poświęcony jest różnicom i podobieństwom między De Gaulle'm a Vichy. W zakończeniu Autorka podsumowuje rozważania i formułuje własne tezy badawcze.

II.

Walorem rozprawy jest dokładna analiza czynników, które formowały młodego De Gaulle'a i gruntowne omówienie jego wczesnych poglądów na państwo, wyrażonych zanim przyszło odegrać zasadniczą rolę w historii Francji.

Na szczególną uwagę zasługują te fragmenty pracy, które dają czytelnikowi pogłębiony obraz wpływu środowiska rodzinnego na młodego De Gaulle'a oraz oddziaływania środowisk chrześcijańskich, które w sposób szczególny inspirowały jego myślenie. Autorka ukazuje w rozprawie oddziaływanie religijności dziadków i rodziców oraz kształtowane pod ich auspicjami wychowanie patriotyczne. Przyszły Prezydent Francji dojrzewał w rodzinie świadomie przywiązanej do kultury chrześcijańskiej i pobożnej. Był to katolicyzm głębokiej wiary, podkreślający znaczenie społecznej odpowiedzialności wobec ubogich i przeciwny wzniesieniu antagonizmów, które dzieliły wspólnotę narodową. Autorka zwraca uwagę na wpływ kultury północnej Francji, oszczędnej w słowach i świadomej swych zobowiązań wobec Ojczyzny i przytacza opinię syna Generała (str. 11).

Kluczowy wpływ na uformowanie Generała miał jego Ojciec Henri De Gaulle. To jemu zawdzięczał zamiłowanie do historii Francji i patriotyzm, który dyktuje konieczność brania odpowiedzialności za Francję pomimo krytycznej opinii o praktyce politycznej III Republiki. Autorka pisze, że Henri De Gaulle był „duchem niezależnym, monarchistą, lecz sprzymierzonym z republiką” (str. 13). Nawet jeśli słowa o sprzymierzeniu z republiką wydają się być przesadzone – ojciec De Gaulle'a był najbliższy legitymistycznej tradycji politycznej – to rozprawa dobrze ukazuje obecną w rodzinie De Gaulle'ów postawę bezwarunkowej służby Ojczyźnie, także w okolicznościach, w których ustrój państwa i dominujące idee polityczne budzą sprzeciw. Mgr Anna Kielczawa cytuje bardzo charakterystyczny dla tej postawy fragment wypowiedzi Henri De Gaulle'a do swych wychowanków: „Powinniśmy służyć Ojczyźnie, nawet gdy ona się myli, bo jeśli ją opuścimy, wówczas wszystko stracone, bo wtedy jej upadek byłby większym nieszczęściem niż błąd” (str. 13).

Autorka rozprawy przekonująco wyjaśnia, że De Gaulle ukształtował się w środowisku rodzinnym, które zachowując wierność kulturze chrześcijańskiej nie odrzucało aktywnego działania w ramach porządku republikańskiego. Nie mniej istotna była troska o jedność społeczeństwa jako podstawa siły Francji i sprzeciw wobec wzniesienia osłabiających ją

antagonizmów. Stąd w pełni zasadne jest wyróżnienie w rozprawie wpływu myśli Charlesa Péguy i dwóch środowisk katolickich nastawionych na oddziaływanie społeczne w porewolucyjnej rzeczywistości : „Correspondant” i „Sillon”. Autorka przedstawia także oddziaływanie na De Gaulle’a twórczości Émile Boutroux, Henri Bergsona i Maurice’a Barrèsa.

Chciałbym zwrócić uwagę na interesujące omówienie twórczości Péguy i wpływu jego myśli na poglądy twórcy V Republiki. Autorka rozprawy podkreśla, że w myśli Péguy Francja była „sumą, całością, miejscem spotkania tradycji antycznej, tradycji chrześcijańskich i tradycji rewolucyjnych”. Podobnie jak Péguy, De Gaulle akceptował republikę jako formę istnienia Francji, która może integrować różne rodziny ideowe. De Gaulle musiał podzielać obecną w pismach Péguy ostrą krytykę Action Francaise, której działania wzniecały antagonizm społeczny i blokowały udział środowisk chrześcijańskich w kształtowaniu Republiki. Ponadto Pani mgr Anna Kiełczawa zwróciła uwagę na antydogmatyzm myślenia Péguy, co z pewnością nie pozostawało bez wpływu na doktrynę okoliczności De Gaulle’a i jego krytyczny stosunek do doktrynalnych schematów. Wspomnieć trzeba także o innym wątku, który mógł wpłynąć na poglądy ustrojowe De Gaulle’a. Péguy był obrońcą republikańskiego porządku i jednocześnie krytykiem oligarchii partyjnych i praktyki politycznej III Republiki. Autor „Cahiers de Quinzaine” widział potrzebę reprezentacji korporacji zawodowych w systemie politycznym. De Gaulle podejmował ten motyw w trakcie prac na Konstytucję V Republiki i w referendum z 1969 roku, które miało wprowadzić reprezentację korporacji zawodowych i gospodarczych do Senatu.

Autorka przekonująco wyjaśnia w rozprawie, że myśl polityczna De Gaulle’a opiera się w znacznym stopniu na koncepcjach dwóch chrześcijańskich ruchów demokratycznych Le Sillon i Le Correspondant. Rozprawie zawdzięczamy szerokie omówienie myśli politycznej obu ruchów. Szczególnie wpływ drugiego z nich zasługuje na uwagę. Mgr Anna Kiełczawa słusznie zauważa, że Le Correspondant „mógł zainteresować De Gaulle’a jako ostoja tradycyjnych wolności Francuzów” (str. 43). Pismo nawiązujące do tradycji legitymistycznej nastawione było na korzystanie z wolności konstytucyjnych i opowiadało się za umiarem w sprawach ustrojowych. W przypadku Le Sillon, który cechował większy radykalizm poglądów można mieć wątpliwości czy w takim samym stopniu inspirował De Gaulle’a. Autorka rozprawy konsekwentnie broni własnej interpretacji pisząc o obecnej w myśli Sillon i De Gaulle’a idei demokracji ekonomicznej i społecznej. Przytacza także mało znane

fragmenty korespondencji De Gaulle'a potwierdzające jego szacunek dla dorobku ideowego Marca Sangniera.

Kluczowy dla rozprawy jest jej rozdział drugi, w którym Autorka rekonstruuje idee obecne w twórczości De Gaulle'a w latach dwudziestych i trzydziestych. De Gaulle jest już człowiekiem dojrzałym, ale nie odgrywa jeszcze samodzielnej roli politycznej. Rozprawie zawdzięczamy wnikliwą analizę tekstów opublikowanych w latach 20. i 30., szczególnie w czterech książkach: „La discorde chez l'ennemi”, „Le fil de l'épée”, „Vers armée de métier” i „La France et son armée”. Autorka rozprawy uchwyciła zasadnicze myśli, które tworzyły pierwociny koncepcji państwa De Gaulle'a. W „Fil de l'épée” przyszły przywódca Wolnej Francji przedstawił obraz idealnego dowódcy, z „opisu którego wyłania się obraz głowy państwa. „General pisze, że wywyższenie innego człowieka ponad innych może być usprawiedliwione wyłącznie jako gwarancja interesu publicznego” (str. 61). De Gaulle postulował uniezależnienie władzy wykonawczej od władzy ustawodawczej. W jego opinii warunkiem rządu zjednoczonego i wewnątrznie spójnego jest to by nie był emanacją parlamentu „Każdy spośród członków rządu byłby pełnomocnikiem takiej czy innej partii politycznej” (str. 61). W przedwojennych pracach De Gaulle'a mamy pochwałę autorytetu, oczekiwanie na indywidualne przywództwo i sprzeciw wobec autorytaryzmu. Władza wojskowych ma być jednoznacznie podporządkowana władzy państwowej. W przedwojennych pismach widoczna jest krytyka przerostów władzy, „poszerzania władzy osobistej za wszelką cenę” jako szkodliwe dla właściwego funkcjonowania władz publicznych i samej efektywności państwa. Autorka eksponuje przywiązanie De Gaulle'a do idei podziału i równowagi władz i jego silne przekonanie, że to zadaniem władzy wykonawczej jest utrzymanie tej równowagi. Pani mgr Anna Kiełczawa zwraca uwagę na to, że jego wizja historii Francji miała istotny wpływ na koncepcję państwa. Wskazuje na niechęć De Gaulle'a do partykularyzmów epoki feudalnej, jego admirację dla państwowotwórczej roli monarchii Kapetyngów, dzieła Richelieu i Colberta oraz zróżnicowaną ocenę Rewolucji Francuskiej. Autorka słusznie formułuje opinię, że De Gaulle nie opowiadał się za konkretnym ustrojem (str. 68). Jednocześnie ukazuje znaczenie idei wyrażonych w przedwojennych pismach De Gaulle'a, przede wszystkim akceptacji dla republiki, krytyki paraliżu egzekutywy przez partie polityczne, pochwały indywidualnego przywództwa przy jednoczesnym odrzuceniu autorytaryzmu. Idee te były jedną z podstaw oryginalnej myśli ustrojowej sformułowanej przez De Gaulle'a po II Wojnie Światowej, poczynając od słynnego przemówienia w Bayeux w czerwcu 1946 roku.

Walorem pracy jest też odwaga konfrontowania poglądów i samego dzieła ustrojowego De Gaulle'a z koncepcjami innych myślicieli, przede wszystkim Constanta i Schmitta. Autorka zestawia też Konstytucję Kwietniową, projekty konstytucji Vichy z dziełem V Republiki. Choć mam poważne zastrzeżenia do metody i też formułowanych przez Autorkę w tej części rozprawy, to samo wprowadzenie analizy porównawczej zasługuje na uznanie. Chciałbym też podkreślić, że rozprawa jest pierwszą publikacją naukową, która przedstawia bardzo szczegółową analizę ewolucji projektów konstytucji Państwa Vichy i wewnętrznego zróżnicowania obozu wspierającego marszałka Petaina w dziedzinie poglądów na ustrój Francji.

Chciałbym podkreślić także, że rozprawa została oparta na bardzo solidnej bazie źródłowej. Zasadnicza teza rozprawy została udowodniona. Środowisko rodzinne, ruchy chrześcijańskie, myśl pisarzy takich jak Péguy miały kluczowy wpływ na myślenie o państwie Charles'a De Gaulle'a i kształtowały jego odpowiedzialność za Francję. Choć De Gaulle nie sprecyzował przed wojną własnych poglądów na kształt konstytucji, to intuicje i założenia ustrojowe wyrażone w przedwojennych książkach stanowiły ramy jego myślenia o naprawie ustroju Francji.

III.

Wspominając raz jeszcze odwagę intelektualną autorki i jej gotowość do konfrontowania poglądów De Gaulle'a z innymi koncepcjami, chciałbym wyrazić moje krytyczne uwagi odnoszące się do tej części rozprawy. W pierwszej kolejności chciałbym podkreślić, że nie sposób skonfrontować ogólnych idei i założeń ustrojowych wyrażonych w książkach przedwojennych De Gaulle'a z klasycznymi i dopracowanymi koncepcjami Constanta i Schmitta. Takie porównanie mogłoby dotyczyć relacji między dojrzałą myślą De Gaulle'a, która ukształtowała V Republikę a koncepcjami należącymi do klasyki europejskiej myśli politycznej. Wymagałoby to jednak reorientacji pracy i poświęcenia większej uwagi temu, co znajduje się poza rdzeniem rozprawy, czyli myśli konstytucyjnej De Gaulle'a rozwijanej począwszy od przemówienia w Bayeux. Wypada zauważyć, że brakuje dowodów wskazujących na to, że w okresie międzywojennym De Gaulle inspirował się myślą Constanta i Schmitta. Nie znajdziemy śladów takich inspiracji w jego pismach, listach i notatkach, również w tych, które cytowane są w tej rozprawie.

De Gaulle mógłby znajdować się pod wpływem myśli Józefa Piłsudskiego, albowiem przebywał w Polsce w kluczowym momencie dla kształtowania się naszej niepodległości

państwowej. Jednakże przypuszczenie o istnieniu polskich inspiracji nie znajduje potwierdzenia we wspomnianych pismach i notatkach. Znajduje się w nich natomiast gruntowna ocena De Gaulle'a stanu polskiej armii i organizacji władz publicznych w dziedzinie polityki obronnej, a także rekomendacji dla polityki francuskiej wobec Polski. Podobieństwa między De Gaullem a Piłsudskim: pozycja wywiedziona z zasług historycznych, profesja wojskowa, krytyczny stosunek obu mężów stanu do dominacji partii politycznych, nie mogą przesądzać o bliskości ich stanowisk w sprawach ustrojowych oraz o podobieństwie Konstytucji Kwietniowej i V Republiki.

Polska po zamachu majowym była państwem autorytarnym, wykluczającym konkurencję polityczną. W przeciwieństwie do De Gaulle'a Piłsudski sprawował władzę spoza oficjalnych instytucji i wieloma swoimi działaniami obniżał zaufanie do prawa jako regulatora funkcjonowania instytucji ustrojowych. Konstytucja Kwietniowa będąca dziełem jego współpracowników nie pozwalała na realne egzekwowanie odpowiedzialności rządu przed parlamentem. V Republika przeciwnie, zbudowana była jako wariant rządnej demokracji, a jej zastosowania nie budzą pod tym względem zastrzeżeń. Z tych też powodów trudno zgodzić się z tezą, że projekty konstytucji Vichy inspirowały V Republikę. W rozdziale czwartym rozprawy Autorka omawia poszczególne instytucje w projektach konstytucji Państwa Vichy, ale nie docenia tego, że wszystkie wykluczały parlamentarną odpowiedzialność rządu. Nic też nie wskazuje na to, że Kongres, który wedle projektu konstytucji Vichy wybierał Prezydenta mógłby pochodzić z konkurencyjnych wyborów z udziałem partii politycznych. To pozwala traktować te projekty jako należące do nurtu autorytarnego. Przy tej okazji warto podkreślić, że wbrew twierdzeniom Autorki rozprawy, De Gaulle w przeciwieństwie do Piłsudskiego nie wyrażał poglądów antyparlamentarnych tak charakterystycznych dla tendencji autorytarnej. Był krytykiem nadużyć rządów parlamentarnych i poszukiwał rozwiązań naprawczych w ramach reguł respektujących otwartą konkurencję polityczną.

W pewnym momencie rozprawy mgr Anna Kiełczawa pisze o autorytaryzmie V Republiki i skłonnościach autorytarnych samego De Gaulle'a, ale nie rozwija i nie uzasadnia tej opinii. Przypomnieć wypada, że w przedwojennych książkach, które w opinii autorki miały zasadnicze znaczenie dla kształtowania myśli De Gaulle'a znajdujemy zdecydowaną krytykę autorytaryzmu. Porównywanie jego myśli do koncepcji Schmitta obciążone jest wieloma uproszczeniami. To prawda, że w interpretacjach V Republiki wskazuje się na to, że art. 16 dający Prezydentowi uprawnienia nadzwyczajne ma źródła w myśli Schmitta i

doświadczeniach Republiki Weimarskiej. Pogląd taki wyraził J. Gicquel w syntetycznych opracowaniach poświęconych V Republice. Trudno jednak na tej podstawie budować tezę o silnym podobieństwie ich myśli. Rozważania Schmitta o dyktaturze działającej w celu urzeczywistnienia pozytywnego celu można odnieść nie tyle do poglądów De Gaulle'a, lecz do sytuacji w jakiej znalazł się w 1958 roku w momencie objęcia władzy z intencją doprowadzenia do głębokich zmian ustrojowych. Pisał o tym Raymond Aron jeszcze w okresie prac nad Konstytucją V Republiki (R.Aron, „Discours a Harvard”, w: „Raymond Aron 1905-1983. Histoire et politique. Textes et témoignages”, Commentaire Julliard, 1985)

Trudno odnosić do twórcy V Republiki pojęcie decyzyzmu i zarzucać mu dążność do zagwarantowania sobie szerokiej władzy dyskrecjonalnej skoro jego ambicją było nadanie Francji nowych ram ustrojowych, a więc ukształtowania norm, które miały wiązać władzę polityczną. W końcowym fragmencie rozważań o podobieństwie myśli De Gaulle'a i Schmitta Autorka wiąże ich z tradycją europejskiego konserwatyizmu. W jej opinii De Gaulle reprezentował nurt ewolucyjny, Schmitt był wybitnym reprezentantem konserwatyizmu rewolucyjnego nastawionego na skokowe przeobrażanie rzeczywistości. Jeśli uznalibyśmy tę interpretację za właściwą, to świadczyłaby ona o zasadniczych różnicach między podejściem De Gaulle'a i Schmitta do spraw ustroju państwa i rozumienia polityki.

Na koniec chciałbym wyrazić moje zastrzeżenia w odniesieniu do obecnego w nauce poglądu o bliskim podobieństwie myśli De Gaulle'a i koncepcji władzy neutralnej monarchy w myśli Benjamina Constanta. V Republika ukształtowała całkiem nowe instytucje, dając władzy wykonawczej znacznie silniejsze instrumenty niż miała ona w czasie Karty Konstytucyjnej i monarchii lipcowej. Idea władzy neutralnej w tamtej epoce miała ograniczać zakres władzy państwa w duchu liberalnego konstytucjonalizmu. Natomiast Konstytucja V Republiki miała na celu rekonstrukcję siły i sprawności państwa. Prezydent Francji, w momencie, gdy posiada poparcie większości parlamentarnej, nie sprawuje władzy neutralnej, jest zarazem aktywnym arbitrem i przywódcą państwa, mogącym rządzić poprzez rząd. Arbitraż w duchu Constantowskim jest jedną z funkcji prezydenta V Republiki.

IV.

Krytyczne uwagi, które mogą być wykorzystane w dopracowaniu całości tekstu przed publikacją nie zmieniają pozytywnej opinii o rozprawie. Zwracam uwagę na podjęcie nieznaną problematyki, solidność bazy źródłowej i uzasadnienie podstawowej tezy rozprawy

doktorskiej. Wszystkie te racje pozwalają przyjąć, że rozprawa Pani mgr Anny Kiełczawy spełnia kryteria stawiane przez regulacje prawne w odniesieniu do prac doktorskich. Dlatego też rekomenduję dopuszczenie jej do publicznej obrony.

Kenneth P. Gierlach